

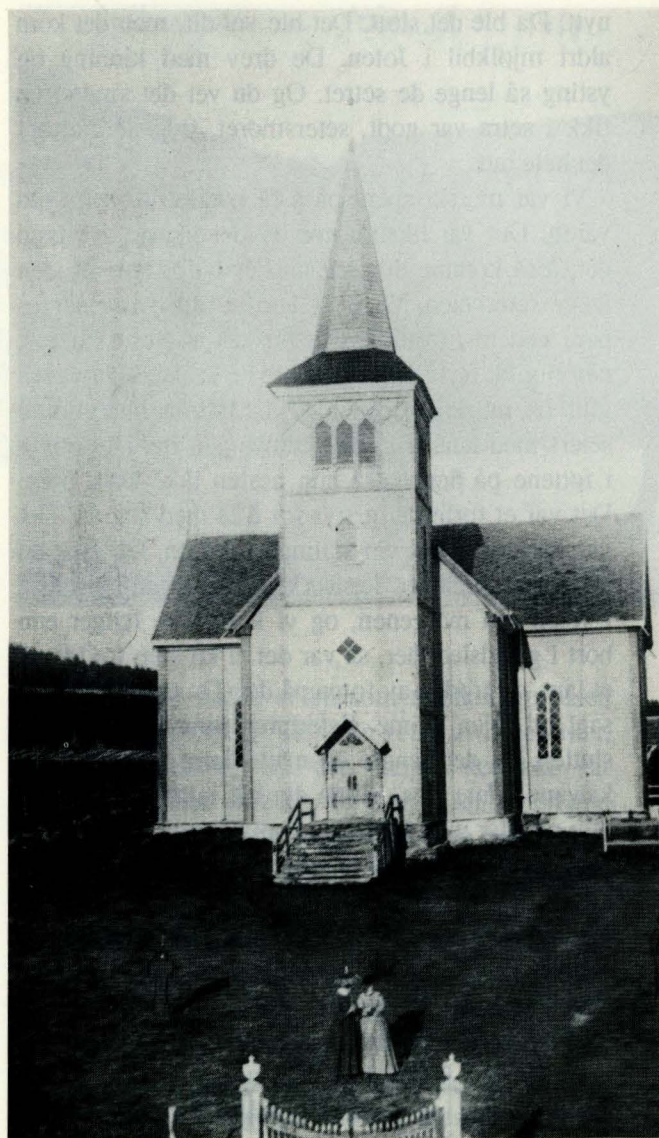
De tre kirkene i Osbygda

Av Jon Ola Gjermundsen.

En skal ikke ha reist mye omkring i Norges bygder for å kunne slutte seg til Bjørnsons beskrivelse i "Synnøve Solbakken" av kirkebyggenes plass i landskapet: "Kirken står i bondens tanke på et højt sted og for sig selv, fredlyst, med graves højtid omkring..." Svært godt passer ordene på Os kirke. For den kneiser høyt og fritt på nordsida av Glåma, på samme platå som den gamle Osgarden, 40 meter over dalbotnen. Kommer en dalen sørfra, fanger Os kirke umiddelbart blikket, og fra kirka er det vidt skue: "...den ser nedover Glåma blå - opp mot Hummelfjell mektig og grå - bortover moen ved Vanggrøfta å - Moseng og Dalsbygda i det blå", som det heter i prologen til kirkejubileet i 1962.

Nåværende Os kirke er den tredje i rekka av kirker som har fått tomt fra Osgarden. Ut fra det vi vet om kirkebyggingen i landet, høver det godt at nettopp Osgarden ble kirkested. Kirkene ble helst bygd på grunn fra en av de eldste gardene, innenfor et område som av bygdefolk ble oppfattet som et slags sentrum. Flere av de eldste kirkestedene i Norge har røtter tilbake til førkristen tid, fordi det hadde stått et hov der eller stedet på annen måte var knyttet til norrøn kultus. Svært mye tyder på at nettopp Osgarden oppe på brekka over den sørvendte lia ned mot Glåma er den eldste garden i Osbygda. Garden ble hetende Os etter møtet mellom Glåma og Vanggrøfta, som kommer fra vest. Seinere fikk Os-navnet også utvidet betydning, og ny funksjon som områdenavn.

Da den første Oskirka ble bygd omkring 1640,

Os kirke, bare 10 år etter innvielsen. I 1872 har Elen Schomragh, kjent Christiania-fotograf tatt bildet. (39837)

virker det temmelig sannsynlig at Osgarden må ha pekt seg ut som et opplagt tomtevalg. Et sagn forteller imidlertid om hvordan kirketomta ble bestemt. Sagnet er av en type som kjennes fra andre kanter av landet, og både forklarer og rettferdiggjør overfor ettertida den avgjørelsen som ble tatt. Sagn som det om Oskirka forteller om hvordan makter utenfor menneskene grep inn, og gjør på denne måten bestemmelsen både opphøyet og uangripelig.

I beretningen om den første Oskirka er det hester som dømmer i tomtespørsmålet. Bygningstømmeret ble hogd innover Østgardsmyrene, nordvest for Osgarden, fortelles det. Dette var før Rørosverkets tid, og skogen skal da ha stått tett og fin der. Med på hogsten var bønder både fra Os og Dalsbygda. Så ble tømmeret lesset på, men folk var ikke enige om hvor det skulle kjøres. Skulle kirka bygges i Os eller i Dalsbygda? Da kom de fram til at hestene fikk avgjøre. Dit hestene gikk, fikk bli stedet der kirka skulle bygges. Og den første hesten som ruslet i veg var fra Os. Bonden som eide hesten, kom fra Osgarden. Han ba hesten gå dit den ville, og hesten gikk til den stanset heime. Dermed var stedet funnet.

Om en vurderer sagnet nøyere, synes nok noe av den gamle rivalisering mellom grannebygdene Os og Dalsbygda å skinne gjennom. Aner vi ikke osingenes triumf over å få kirka til sin bygd og dalsbygdingenes forsmadelige nederlag? Kirka på Osgarden ble iallfall reist, og sto etter det man vet på nedsida av der bygdevegen nå går, litt sør for nåværende kirke. Byggeåret var 1642, ifølge en skriftlig opplysning fra 1716 av seinere sokneprest i Tolgen prestegjeld, Anders Mikkelsen Schelderup. På altertavla, som henger i koret i kirka i dag, står derimot

årstallet 1638, slik at tidspunktet Schelderup angir kan være litt seint.

Allerede etter et par generasjoner, i 1703, kom den eldste kirka til å bli skiftet ut med ei ny. Den fikk navnet Vår frelsers kirke, og ble flyttet til ny tomt litt høyere oppe, til samme sted der nåværende Os kirke står. Årsaken til nybyggingen var ifølge Anders Schelderups nedtegnelse fra 1716 at både den første kirka og kirkegården var for liten. Det er et utsagn som vel kan tolkes i to retninger.

En mulighet er at både kirka og plassen omkring var i snaueste laget helt fra begynnelsen. Men det kan vel også tenkes at forholdene i Os hadde endret seg merkbart fra rundt 1640 til slutten av 1600-tallet, slik at kirka som hadde rommet menigheten rundt 1640, ble for liten etter hvert. I så fall var årsaken at befolkningen i Os økte raskt utover i 1600-åra. Det er nærliggende å trekke inn ringvirkningene av bergverksdrifta som årsaksforklaring. Iallfall gjør John Holm det, og viser i sin kirkehistorie til den betydningen Rørosverket hadde for utviklingen i Os. Kopperverket kom som kjent i gang i 1644. Med kølbrenning og kjøring av malm og køl ga verket levebrød for flere mennesker i distriktet omkring. På Nøra ble det også anlagt ei smeltehytte. Det førte til ny bosetning i området fordi hyttearbeidere ryddet seg garder. Så ble det strid om hvilken menighet folkene ved Nøra hytte skulle høre til. Skulle de sokne til Røros eller Tynset? Tynsetpresten Nils Friis har nok sin del av æren for at den nye Oskirka ble bygd, for å kunne beholde folkene på Nøra i menigheten, antar John Holm.

Vår frelsers kirke fikk en levetid på 160 år, og gjorde tjeneste fra 1703 til 1862. Men alt i 1820-åra ble tanken om ny kirke tatt opp. Nybygging ble

imidlertid stilt opp mot reparasjon. I 1826 la nemlig kirkesanger Jon J. Grue og kirkevergene fram en plan etter to alternativer, enten en omfattende reparasjon eller nybygg. Etter hvert vant tanken om nybygging fram, og nok en gang ser det ut til at hovedargumentet var det samme som forut for kirkebyggingen i 1703: gamlekirka var blitt for liten.

Men det tok tid å overbevise tilstrekkelig mange om at ny kirke var nødvendig. Den gamle var stor nok, ble det hevdet, og saken dro ut. Selv biskopen frarådet nybygg da han ble spurt til råds under en visitas. I 1841 gjorde formannskapet vedtak om å bygge ny kirke. I 1848 bestemte formannskapet at

kirka skulle stå ferdig om 10 år, men målet ble ikke nådd. Et viktig skritt ble tatt i 1852, da byggmester Knut Skancke på Røros fikk i oppdrag å utarbeide tegning og kostnadsoverslag for et nytt kirkebygg. I en så betydningsfull sak for bygda, ikke minst med tanke på de økonomiske sidene, var det viktig at bygdefolk sto mest mulig samlet. Derfor fikk formannskapet i stand avstemning blant gårdmennene over Skanckes forslag. Stemmetallene var 93 for nybygg og 43 for reparasjon. Den stemmeberettigede delen av bygdefolket var med andre ord splittet i kirkesaken. Forslaget om ny kirke vakte ingen begeistring. Tvertimot utgjorde motstanderne

av nybygg en betydelig gruppe, selvom de var i mindretall.

Et naturlig spørsmålet som da reiser seg, er hvilke innvendinger de som avviste kirkebyggingen førte i marken. Var det en form for konservativ grunnholdningen som gjorde utslaget, en dyp skepsis til omveltninger i en tilvant tilværelse? Eller var økonomiske motiver det sentrale, den gamle motviljen blant bøndene mot ekstra utgifter og pålegg?

En kilde som gir svært interessant innsikt i byggeomstandernes argumentasjon, er en henstilling rettet til amtmannen i Hedmark, August Christian Manthey, datert Narjordet 5. august 1853 og undertegnet av 32 gårdbrukere. Brevet forteller at det var åpen strid og konflikt i Os om kirkesaken. For i tillegg til å legge fram sine egne argumenter mot bygging, gir de 32 motparten det glatte lag.

Skal vi tro brevskriverne, plasserer striden om kirkebyggingen seg inn i et eldre motsetningsforhold mellom bøndene i Os. Denne motsetningen gikk mellom dem som bodde øst og dem som bodde vest for Glåma. For elva danner et skille i Os, framholder brevskriverne. Ikke bare deler den bygda i to, men også folket deles i partier. Selv amtmannen må ha blitt oppmerksom på denne partisplittelsen, for "Det er en saae bekjendt Sag". Avsenderne bodde selv øst for elva. Ved alle valg var det usikkert hvilket av partiene som skulle vinne, det vestre eller det østre, for de var på det nærmeste like store, det østre likevel litt større. Begge partier hadde hatt "overmagten" i formannskap og representantskap (herredsstyre), hver sin gang. Men ved det siste valget i juli 1853 seiret det vestre partiet, slik at det østre ikke hadde "en eneste" igjen fra sin side. Dette var så mye mer uheldig som flere

viktige saker nå var brakt på bane. Derfor henvendte de 32 seg direkte til amtmannen, fordi de ikke lenger hadde noen til å tale sin sak i formannskap eller representantskap.

Deretter redegjør de for kirkesaken. Det var det vestre parti som ønsket ny kirke, mens det østre ville at den gamle skulle stå. Den alminnelige argument for nybygg var at gamlekirka var for liten. Men det var feil, mente de 32. Oskirka var nemlig blitt oppmålt, og viste seg da å ha plass for flere personer enn loven av 24. september 1851 foreskrev, når den del av menigheten som kom til å høre under Narbuvoll kapell, ble trukket fra. (Narbuvoll kapell sto som den nye Oskirka også ferdig i 1862.) Dernest er det blitt argumentert for at kirka var forfallen. Det var heller ikke sant, ifølge de 32, og viste til undersøkelser som var gjort. Ikke bare var kirka uten råte, men den var også oppført av så gode materialer som nå for tida ikke lot seg oppdrive i skogene. Utenpå, som på bordkledningen og på taket, kunne den derimot ha tatt skade, men det måtte ikke forundre noen. Kirka hadde nemlig ikke vært reparert eller tjærebredd på 20-30 år. Og skyldig i det var vestpartiet. Alltid hadde de klart å forhindre vedlikehold, - for at kirka skulle kunne anses som forfallen! Brevskriverne viser til formanns- og representantskapsmøtet 29. desember 1848, vel det samme møtet som John Holm har trukket fram i sin kirkehistorie og som er nevnt ovenfor. De 32 mener at beslutningen om ny kirke satt langt inne, den ble først avloknet forsamlingen med mye "Stræv" og "Møie". For den antatte pengesum til byggingen var formidabel, så stor at størstedelen av folket ville ruineres: 1000 spesiedaler av kirkas kasse, 1200 spesiedaler utlignet på bygda og 1000 spesiedaler i

lån fra Opplysningsvesenets fond. Derfor ønsket nesten alle, hevdet de 32, at kirka måtte bli stående inntil videre for å se om det ble noe av kapellet på Dalene (Narbuvoll kapell). Ble det en realitet, slik at den delen av soknet gikk ifra, måtte det anses for en aldeles unødvendig utgift å oppføre ei ny kirke. Med passende reparasjoner ville den gamle kirka da sikkert kunne gjøre nytte like så lenge som den hadde gjort til da.

Mistroen mot kirkeforkjempene var åpenbart stor. Vi kunne nok ha trodd at de som ville bygge ny kirke, ønsket det for å tilfredsstille sin "Byggesty" og "Nyhedssyge", mener de 32. Men den nye kirkebyggingen er ledd i andre planer, - uten at det blir nærmere avslørt hva slags mistanker det dreier seg om.

Beskrivelsen av den økonomiske situasjonen blant Osbøndene er heller ikke videre optimistisk: "Vi maa lægge Mærke til, at Folket her i Bygden er i smaa Kaar og betydelig Gjæld, saa de har travelt nok med at forskaaffe sig det Allernødvendigste; derfor synes vi, det er en Urimelighed at ville betyngte Folket med saadanne nye og aldels unødvendige Byrder som Bygningen af en ny Kirke". Byggmester Knut Skanckes overslag fra siste vinter for reparasjon lød på 400 spesiedaler, mens ny kirke ifølge de refererte tallene ville beløpe seg til så mye som 3200 spesiedaler. Derfor ba avsenderne amtmanden om å forhindre kirkebygging ved å nekte å godkjenne formannskapet og representantskapets beslutning.

Men klagen førte ikke fram. Amtmann Manthey oversendte først brevet for uttalelse til formannskapet i Tolgen. På grunnlag av kommentarene derfra anmerket han til fogden, Paus, at flere punkter i kla-

gebrevet var ugrunnet. Dessuten kunne han heller ikke gjøre noe fordi den lokale beslutningen fra desember 1849 allerede var blitt godkjent 2. februar 1849.

Striden endte da med at "kirkebyggerne" seiret. Ny Oskirke ble bygd etter tegninger av stadskonduktør T. Holtermann i Kristiania. Muringen av grunnmur var i full gang høsten 1861. Søndag 16. mars 1862 ble den siste gudstjenesten holdt i gamlekirka, som deretter ble revet. Reisingen av den nye kirka foregikk i ekspressfart, og 30. september 1862 kunne den nye Os kirke innvies. Stort sett er kirka den samme nå som den var for snart 130 år siden. Den vel mest gjennomgripende forandringen gjelder tårnet. Vinteren 1876 blåste nemlig tårnet ned, i et voldsomt strivær. Den nye tårnet fikk ikke dem samme høye og flotte reisningen som den gamle, muligens for å forhindre lignende ulykker i framtida.

Sett med ettertidens øyne skulle gjerne en handling vært ugjort da Vår frelsers kirke i 1862 ble erstattet av ny kirke. Dagen etter den siste gudstjenesten i mars ble det nemlig holdt auksjon over inventar og løsøre. Alt som ikke kunne komme til nytte i den nye kirka, gikk under hammeren. Grunnen til auksjonen var forståelig nok: det gjaldt å skaffe inntekter, og verneverdi tilhørte framtidens begreper. Gjenstandene ble spredt utover hele distriktet, og delvis fant de vegen videre. Etter hvert kom glemselens slør til å legge seg over restene av gamlekirka. Da var det at Olav Hummelvoll gikk i gang med det møysommelige detektivarbeidet å spore opp kirkegjenstander, og klarte ved utrettelig innsats å lage en fortegnelse over 25 gjenstander eller gjenstandsgrupper spredt omkring.

I ettertid må vi iallfall kunne si at kulturhistorien i Os sannsynligvis hadde vært atskillig rikere dokumentert enn i dag dersom byggemotstanderne hadde vunnet fram. En auksjon som den over kirkeinventaret i 1862 ville nok aldri ha funnet sted om gamlekirka hadde fått stå til opp imot vår egen tid. Dengang, i 1862, ble auksjonen en del av "framskrittets pris. Om ny kirke egentlig var noe framskritt og hva som var til det beste for bygda, var osingene derimot langt fra enige om. Det viser kla-

geskriftet fra 1853. Men diskusjon om løsninger som kan være kloke og framtidsrettede, er såvisst ikke osingene alene om å ha ført, hverken før eller etter 1862.

Kilder:

John Holm: Os kirke, Narbuvoll kapell, 1862 - 1962, Minneskrift. 1962. Jon Ola Gjermundsen: Os kirke og Narbuvoll kirke 1862 - 1987. 1987. (Begge i ett hefte.) Kopi av brev til amtmann Manthey av 5.8.1853, med påskrifter.

Os kirke sto ferdig i 1862, og den er den yngste av soknekirkene i Nord-Østerdalen. Den er yngre enn kirkene på Tolga og på Tynset som har sitt klare forbilde i Bergstadens Ziir, bygd i 1780-1784. Et par av kirkene i Nord-Østerdalen er ennå eldre. Alle de gamle kirkebygningene har hatt innflytelse på den lokale byggeskikken. Tenk bare på alle de fine dørportalene i distriktet, og på stuebygninger med marmorert listverk og døromramninger, bare for å nevne noe. På bildet ser vi Os-kirka og buret på en av Os-gardene. Det er vel ikke usannsynlig at den som satte inn viduet i buret hadde forbildet like i nærheten! Et bur hos naboen har det samme vinduet, og på vindfløyen står årstallet 1873 som er det året buret ble bygd, - 11 år etter kirka. Rundt omkring i Nord-Østerdalsbygdene står det mange bur med et vindu stilt på kant i gavlen. Er det innflytelse fra kirka vi sporer? (Foto: Musea i Nord-Østerdalen. Amund Spangen. 66270).